

7. Піковська Т. В. Національне питання в програмах німецьких політичних партій у Першій Чехословацькій республіці в 1920 – середині 1930-х рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2010. – Випуск 19. – С. 229 – 233
8. Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 кн. / Отв. ред. В. В. Марьина; Ин-т славяноведения. – М.: Наука, 2005. Кн. 1. – 2005. – 453 с.

Горинчин О.

Науковий керівник – доц. Кіцак В. М.

РОЛЬ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО ЗАМКУ В ЗАХИСТІ ПІВДЕННИХ КОРДОНІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ XVI СТ.

*"Замки й фортеці - найвиразніші реальні свідки нашої драматичної минувшини,
невпинної збройної боротьби за терени, "що текли молоком і медом".*

Ольга Пламеницька

Тернопільська область нараховує близько 34 замків та фортець, більшість з яких є недослідженими з точки зору військової фортифікаційної архітектури. Актуальність цього дослідження полягає в необхідності аналізу розвитку фортифікаційної архітектури в Україні на прикладі Тербовлянського замку та з'ясування міри ефективності укріплень Тербовлянського замку, як зразка нової європейської оборонної архітектури у захисті південних кордонів Речі Посполитої від турецько-татарських завойовників у XVI – XVII ст. Недослідженість Тербовлянського замку із архітектурно-фортифікаційної точки зору не дозволяє скласти повноцінне уявлення про розвиток фортифікаційного мистецтва Західної України. Вивчення тербовлянських фортифікацій дозволить з'ясувати роль та місце Тербовлянського замку у захисті південних рубежів Речі Посполитої

Об'єктом наукового дослідження є християнсько-мусульманське протистояння на теренах Західної України в XVI ст.

Предметом дослідження є з'ясування місця й ролі Тербовлянського замку у стримуванні турецько-татарської інвазії.

Метою та завданнями дослідження є з'ясування конструктивних особливостей Тербовлянського замку XVI ст. у контексті розвитку європейського фортифікаційного мистецтва та дослідження міри ефективності цих укріплень під час бойових дій.

Тема розбудови укріплень Тербовлянського замку піднімалася науковцями неодноразово. Зокрема, слід згадати дослідження Л. Чачковського, Я. Пастернака, І. Герета, О.Купчинського, М. Ягодинської, М. Ковальчука та ін. [4, с. 91-101]. А напередодні святкування 900-річчя заснування Тербовлі побачила світ книга «Тербовля – шлях через віки». Це науково-популярне видання Ігора Герети – знаного історика, археолога, члена НТШ. Один із розділів цієї книги відведений саме Тербовлянському замку. Багатий фактаж історичного дослідження базується на ряді маловідомих джерел. Це свідчить про старанну працю автора в архівах як України, так і Польщі, прагнення показати не лише науковим колам, а й широкому читачькому загалу Тербовлянський замок у новому ракурсі, у контексті світової історії [1, с. 4].

Тербовлянський замок давно вже став візитною карткою Тербовлі. Руїни, що збереглися до наших днів, – це залишки замку Олександра Балабана – тербовлянського старости, який відбудував його у першій половині XVII ст.

Близьке сусідство турків і татарів в значній мірі було причиною того, що місто, котре мало сприятливі політико-економічні умови для свого безперервного поступального розвитку, не могло швидко та ефективно розбудовуватись. Польський уряд, розуміючи значення Тербовлі для захисту цілого краю, неодноразово намагався відновити та реконструювати замок, що майже щорічно зазнавав ворожих нападів. Розташований на південних кордонах Речі Посполитої Тербовлянський замок для турецько-татарських завойовників був передовим форпостом, здобувши який вони могли змогли б прорватись у глибину земель ворожої держави для проведення звичних грабежів. Знищення замку цілковито убезпечило б завойовників від несподіваних ударів замкової залоги. З іншої сторони, вдалий штурм замку дозволив би

здобути значну кількість стратегічних запасів (вогнепальна зброя, зокрема артилерія, порох, ядра, холодна зброя високої якості). З огляду на те, що за стінами замку під час набігів збирались жителі не лише міста Теробовлі, але й усієї околиці, – вдалий штурм збагатив би переможця великою кількістю полонених, яких можна було б із вигодою перепродати на чорноморських ринках або ж збагатитись через отримання викупу за полонених шляхтичів [3, с. 9]. Отже, для завойовників головною ціллю було – знищити замок. А для поляків він відіграв роль опорного пункту.

Військовим керівництвом Речі Посполитої Теробовлянський замок використовувався одночасно і як опорна база під час ведення маневреної війни, як місце концентрації військ для відбиття ворожих набігів та перед початком походів у Степ. Також замкові склади були місцем зберігання озброєння та запасів продовольства.

Таким чином, в силу вище наведених обставин, Теробовлянський замок був протягом усього XVI ст. місцем постійних боїв. У 1508 – 1515 рр., незважаючи на відчайдушний опір, татари спустошили місто. В цей час Теробовля немала дідича: оплачувала певні податки і данину королівському старості, носила титул і привілеї вільного міста, мешканці якого раз і назавжди увільнилися від панщини. З приводу спустошливих нападів турків та татарів теробовлянські міщани нерідко отримували додаткові привілеї, зокрема в 1509 році король Сигизмунд I звільнив місто від усіх мит і повинностей. Тобто польський уряд, враховуючи важливість Теробовлянського замку, вважав його відновлення першочерговою справою [1, с. 19; 3, с. 9].

Проте ефективність цих заходів була сумнівною. Теробовлянський замок потребував великих інвестицій для відновлення та розбудови замкових укріплень, придбання необхідних гармат, пороху та інших матеріалів для артилерії чи ручної вогнепальної зброї. Навіть за відсутності податків та мит мешканці міста й околиць були не в стані відбудувати замок. Привілеї, надані польською владою, не впливали на піднесення міста. Воно занепало настільки, що навіть засідання міських судів проводилося в Бучачі. Не відбулося певних зрушень і після надання Сигизмундом I привілеїв у 1518 та 1530 рр., котрі звільняли міщан від податків на 12 та 20 років. Окрім цього, деякі пункти привілею 1530р. значно розширювали права міщан у галузі торгівлі, це призвело до їх збагачення. В новому привілеї, затвердженому Сигизмундом у 1539р., сказано “з приводу того, що Теробовля в цій стороні лежить, з якої на часті напади неприятеля виставлена, хочемо тому щоб була укріплена і що день більшого набирала росту...” [8, с. 18-20].

Під час численних навал загарбників основні бої точилися навколо замку. Через це дуже сильних руїн зазнали оборонні стіни. Тому в 1534р., власним коштом краківського каштеляна Анджея Тенчинського в декілька-місячний термін фортеця була відбудована. Очевидно саме його стосується інвентар Теробовлянського замку, описаний 15 років пізніше цього факту, тобто в документах 1551 року [8, с. 23].

В Краківському літописі під 1551р. є свідчення про те, що була створена спеціальна комісія для вивчення стану Теробовлянського замку та складу його інвентар’я. Відповідно до нього, в’їзд до замку був з півночі. Біля виїзної брами знаходилася кімната воротного, над брамою – кімната писаря, там же сторожова вежа. На території замку знаходилися кухня, пекарня, стайня, 11 дерев’яних комор на мурованому фундаменті та ін. споруди. Одночасно з цим в інвентарі відзначається, що “ замок потребує уважного догляду і ремонту « [3, с. 9; 8, с. 20-24].

Судячи з інвентар’я, замок крім сторожової башти над брамою не був забезпечений іншими баштами, згадки про які зустрічаються в пізніших інвентарях та ілюстраціях. Задля покращення флангового вогню вздовж куртин, ця башта була висунута вперед, що цілковито відповідало основним принципам тогочасної європейської фортифікаційної науки. Як і в інших тогочасних фортецях, висота цієї башти була значно нижчою, ніж це було б минулого століття. Обумовлюється це тим, що надто високі башти були дуже вразливі для артилерійського вогню і легко руйнувалися артилерією противника. Також розширилися отвори бійниць, щоб легше було просовувати дуло знаряддя в отвір і міняти кут горизонтального наведення та збільшити сектор обстрілу. Висування дула на зовні було абсолютно необхідним, тому що в протилежному випадку пороховий дим заповнив би всю внутрішність башти й зробив би неможливим подальше ведення прицільного вогню [6, с. 73-74; 7, с. 42]. Це була типова середньовічна

фортеця, придатна як для ведення фронтального так і флангового вогню. Вдале розташування фортеці, висунутої на край гористого плато зумовлювало недоступність її з трьох сторін. Ворог міг здобути замок тільки з північної сторони, де хребет прилягаючого узгір'я уможлилював йому доступ аж до самої брами і замкової стіни. Висота куртини, що прилягала до центральної башти була доволі не великою, щоб зробити важчим пошкодження її артилерійським вогнем противника. Водночас мінімалізація висоти стін робила замок легким до здобуття з допомогою великої кількості легкоозброєної піхоти чи спішеною кавалерією. Тобто, основними родами військ Кримського ханства чи Османської імперії. Тільки глибокий рів при ній міг перешкодити прямим фронтальним атакам, а тим самим посилити обороноздатність цієї сторони. Такий рів почали копати у 1551 році [5, с. 134]. Достатньо глибокий і широкий рів, фактично подвоював висоту стін. Засипати його під активним мушкетним та артилерійським вогнем ворог не міг.

Із специфіки фортифікацій Тербовлянського замку, збудованого Анджеєм Тенчинським, виникає питання «Чи розраховував Тенчинський при будівництві замку на велику артилерію?». Ймовірним противником були війська Кримського ханства, які вражали своєю чисельністю, проте, майже не використовували артилерію. Якщо порівнювати відбудований замок Тенчинського із відомими на цей час проектами німецьких інженерів Альбрехта Дюрера і Данієля Спекла, то варто зазначити, що замок не відповідає тогочасним новітнім досягненням фортифікації, пристосованої передусім для захисту від вогню далекобійної та крупнокаліберної артилерії [2, с. 9]. І хоча стіни й башти були спеціально занижені для зменшення вірогідності попадання гарматних ядер, проте вони були занадто тонкими для ефектного протистояння артилерійському вогню.

Таким чином, Тербовлянський замок, збудований Анджеєм Тенчинським, не відповідав тогочасним новітнім досягненням фортифікаційної науки, проте, був максимально пристосований до місцевого ландшафту і специфіки ведення війни на даній території.

Наступні декілька років панував спокій, що пожвавило спокій міської господарки, але це тривало не довго. Нові суворі випробування випали для Тербовлі під час татарського нападу 1575 року. Місто було настільки знищеним, що король Стефан Баторій видав наступного року привілеї, за якими міщан звільнялося від повинностей перед старостою і замком [1, с. 19]. Польська влада розуміла важливість Тербовлянського замку, тому йшла на певні поступки.

Отже, виконуючи функцію форпост-захисника південних кордонів Речі Посполитої, замок був центром міського оборонного комплексу під час нападів турків і татар. Замок був частково пристосований до захисту від артилерійського вогню й готовий до тривалої облоги із використанням великої кількості легкої піхоти чи спішеної кавалерії.

За умови відсутності в кримчаків великої кількості важкої артилерії, замок був цілком ефективною фортифікаційною спорудою, яка використовувалася для захисту південних кордонів Речі Посполитої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Герета І. Тербовля. Шлях через віки / Ігор Герета. – Львів: «Каменярь», 1997. – 127 с.
2. Головин В. Дюрер и немецкое Возрождение // Владимир Головин. — М.: Молодая гвардия, 2006. — С. 9-15.
3. Ковальчук М. Тербовлянський замок // Микола Ковальчук. – Львів: Галицька брама, вид. «Центр Європи», 1996. – № 10. – С. 9-11.
4. Куликівський А. Вони прославили рідну землю (на скрижальх історії) / Андрій Куликівський. – Львів – Тербовля, 1999. – 164 с.
5. Липа К. Під захистом мурів (з історії української фортифікації X- XVII ст.)/ Катерина Липа. – Київ: «Наш час», 2007. – 184 с.
6. Носов К. Русские крепости и осадная техника XIII – XVII вв. / Константин Носов. – Санкт-Петербург: «Полигон», 2002. – 176 с.
7. Яковлев В. В. История крепостей / Владимир Владимирович Яковлев. – М., 2000. – 400 с.
8. Czolowski A. Zamek Trembowelski w 1551 r. / Aleksander Czolowski. – Lwow.: Notka wydawnicza, 1935. – 214 с.